

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
«ΛΑΪΚΟ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ



ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Θανάσης Β. Κούγκουλος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μ. Γ. Βαρβούνης

GUTENBERG

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ «ΛΑΪΚΟ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

8 — Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας — 8

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
«ΛΑΪΚΟ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Θανάσης Β. Κούγκουλος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μ. Γ. Βαρβούνης



ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ «ΛΑΪΚΟ»
ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Αρ. έκδ. 3347 - Κωδ. κατ. 9581096

ISBN 978-960-01-2190-2



© Copyright 2021

Εκδόσεις Gutenberg & Θ. Β. Κούγκουλος

Σχεδιασμός-Επιμέλεια: *Ι. Τυπάλγος*

Διορθώσεις: *Κ. Παντελίδου*

Σελιδοποίηση: *Γ. Καρδαμίτσης*

Εκτύπωση: *Β. & Κ. Χριστοδούλου*

Μακέτα εξωφύλλου: *Δ. Γ. Δαρδανού*



Εκδόσεις Gutenberg

Διδότου 37, 106 80 Αθήνα

Τηλ.: 210 36 42 003 - Fax: 210 36 42 030

Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης

Ιασωνίδου 13, 546 35· Τηλ.-Fax: 2310 271147

www.dardanosnet.gr – info@dardanosnet.gr

e-shop: www.dardanosnet.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η ολική, μερική ή περιληπτική αναπαραγωγή και μετάδοση έστω και μιας σελίδας του παρόντος βιβλίου, κατά παράφραση ή διασκευή με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό κ.λπ. – Ν. 2121/93, άρθρο 51). Η απαγόρευση αυτή ισχύει και για τις δημόσιες υπηρεσίες, βιβλιοθήκες, οργανισμούς κ.λπ. (άρθρο 18). Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και τους επιβάλλονται κατάσχεση, αστικές και ποινικές κυρώσεις σύμφωνα με το νόμο (άρθρα 64-66).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μ. Γ. Βαρβούνης

Πρόλογος: Η έρευνα του ελληνικού «λαϊκού» μυθιστορήματος
του 19ου αιώνα 11

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Εισαγωγή: Από την έρευνα της ελληνικής πεζογραφίας
των ρομαντικών χρόνων στη μελέτη του «λαϊκού»
μυθιστορήματος του 19ου αιώνα 17

ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ «ΛΑΪΚΟΥ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Σοφία Ντενίση

Εκτυλίσσοντας τον μίτο του ελληνικού μυθιστορήματος
του 19ου αιώνα: ζητήματα όρων και ορισμών
στο διεθνές και εθνικό τους πλαίσιο 43

Θανάσης Β. Κούγκουλος

(Ενδο)αναφορές περι μυθιστορήματος στα αυτοτελή ελληνικά
λαϊκά μυθιστορήματα του 19ου αιώνα 55

Αναστασία Τσαπανίδου

Για έναν ορισμό του ελληνικού λαϊκού μυθιστορήματος
του 19ου αιώνα: αφηγηματικά μοτίβα και αναγνωστική πρόσληψη 107

Πολυξένη Συμεωνίδου

- Η «βιομηχανική φιλολογία»: κριτικές τοποθετήσεις
για την «παραλογοτεχνία» στην εφ. *Το Άστυ* (1890-1907) 141

ΤΑ «ΑΠΟΚΡΥΦΑ» ΠΟΛΕΩΝ –
«ΛΑΪΚΟ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΙΔΟΣ;

Φίλιππος Κατσάνος

- Η μυστηριομανία στην Ελλάδα: ιστορικές και θεωρητικές
προσεγγίσεις της μαζικής κουλτούρας του 19ου αιώνα 171

Γεωργία Γκότση

- Τα ελληνικά αστικά απόκρυφα του 19ου αιώνα:
ένα «λαϊκό» είδος μυθιστορήματος; 197

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ «ΛΑΪΚΟΥ»
ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Henri Tonnét

- Για την ιδεολογία σε τρία «λαϊκά» μυθιστορήματα
του 19ου αιώνα 229

Λάμπρος Βαρελάς

- Δημοσιογραφική επικαιρότητα και λαϊκό μυθιστόρημα
στη δεκαετία του 1890 250

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ «ΛΑΪΚΟ»
ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Μ. Γ. Βαρβούνης

- Τα λαϊκά μυθιστορήματα και η λαογραφική τους «ανάγνωση» . . . 265

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη

- Το ένδυμα σε ελληνικά Απόκρυφα μυθιστορήματα του 19ου αιώνα 277

Πηνελόπη Στράτη – Λουίζα Χριστοδουλίδου

- Οδυσσειακά θέματα και μοτίβα στον *Βασιλέα του Άδου*
του Κωνσταντίνου Μεγαρέως: εκλεκτικές συγγένειες/συγκλίσεις
ή απλές συμπτώσεις; 289

Ιωάννης Μ. Μπακιρτζής

- Η διηγηματογραφία του Γεωργίου Βιζυηνού και το μυθιστόρημα
του 19ου αιώνα. Η μετάβαση από τον ρομαντισμό στον ρεαλισμό 334

Δημήτρης Κουντουράκης

- Τα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία στις «Ιστοριογραφικές
Σημειώσεις» του μυθιστορήματος *Θρακικαὶ Σκηναὶ* (1891)
του Σαράντη Ι. Σαραντίδη 347

«ΛΑΪΚΑ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ
ΤΩΝ ΔΥΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΩΝ
ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Μόσχος Μορφακίδης-Φυλακτός

- Το λαϊκό μυθιστόρημα και η προώθηση κοινωνικών
και πολιτικών ιδεών: *Η Εβραία* του Επαμεινώνδα Κυριακίδη . . . 377

Γεωργία Λαδογιάννη

- Η ιστορία ως δράμα στο ιστορικό λαϊκό μυθιστόρημα.
Ν. Δοσίου, *Τα θύματα του Βάγια* 391

Αλέξης Πολίτης

- Η Αθήνα μας* του Σπανδωνή (1893) και το κοινό της.
Σκέψεις για την άνθηση της παραλογοτεχνίας στα τέλη
του 19ου αιώνα 402

Νίκος Μαυρέλος

- Τα κορίτσια μας. Πρωτότυπος αθηναϊκή μυθιστορία* (1893)
του Κωστή Νεαπολίτη 412

Χρήστος Δερμεντζόπουλος – Νίκος Φιλιππαίος

Το ακέφαλον πτώμα: ειδολογικός υβριδισμός και νοοτροπική πολυφωνία σε ένα αστυνομικό αφήγημα Αποκρύφων του 1895 . . . 440

ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΕΞΩ-ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΤΟ «ΛΑΪΚΟ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Tudor Dinu

Ο φαναριώτικος κόσμος του Βουκουρεστίου στο μυθιστόρημα
Ciocolii vechi și noi [= *Παλαιοί και νέοι αρχοντοχωριάτες*]
του Nicolae Filimon 463

Damla Demirözü

Από τον Πολυπαθή του Γρηγορίου Παλαιολόγου
στο *Ταμασαϊ Δουνγιά* του Ευαγγελινού Μισαηλίδη 481

Ζωή Γεωργιάδου

Τα Απόκρυφα μυθιστορήματα του Κωνσταντίνου Γουσσόπουλου
και του Επαμεινώνδα Κυριακίδη: (ανα)κατασκευάζοντας
τη συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης
στα τέλη του 19ου αιώνα; 505

Οι συγγραφείς του τόμου 533

Ευρετήριο προσώπων και έργων 537

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
«ΛΑΪΚΟΥ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Ο ΑΝΑ ΧΕΙΡΑΣ ΤΟΜΟΣ περιλαμβάνει μελέτες που προήλθαν από ανακοινώσεις του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Το ελληνικό “λαϊκό” μυθιστόρημα του 19ου αιώνα: θεωρητικά ζητήματα. Αφιερωμένο στον Henri Tonnet» (Κομοτηνή, 24-26 Μαΐου 2018), που διοργανώθηκε από το Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης,¹ το οποίο έχω την τιμή από της ιδρύσεώς του να διευθύνω. Ενός συνεδρίου που εντάχθηκε ομαλά στο γενικότερο ερευνητικό και εκπαιδευτικό έργο του Εργαστηρίου αλλά και του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας, καθώς αποτέλεσε προϊόν συγκεκριμένου σχεδιασμού και οργανικό κομμάτι μιας ερευνητικής ακολουθίας και συνέχειας.

Ωστόσο το συνέδριο αυτό δεν υπήρξε προϊόν τυχαίας επιλογής, αλλά η ιδέα για τη διοργάνωση και την πραγματοποίησή του προέκυψε από τη συστηματικοποίηση του γενικότερου ερευνητικού έργου του Εργαστηρίου μας. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι στο Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας έχουν επίσης συγκροτηθεί ηλεκτρονικές βιβλιογραφικές βάσεις

1. Βλ. σχετικά «Ένα συνέδριο και μία αναγόρευση», *Ο Χρόνος* (22 Μαΐου 2018), σ. 12· Χ. Λαγαρίας, «Διεθνές επιστημονικό συνέδριο με τίτλο: “Το ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα: θεωρητικά ζητήματα” από το ΤΙΕ του ΔΠΘ», *Παρατηρητής της Θράκης* (22 Μαΐου 2018), σ. 10· Δ. Βοργιάς, «Κοινή έναρξη για δύο μεγάλα πανεπιστημιακά συνέδρια», *Ο Χρόνος* (26 Μαΐου 2018), σ. 11· Ν. Βαφειάδου, «Η ισχύς εν τη ενώσει για τα Τμήματα Ιστορίας – Εθνολογίας και Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξινίων Χωρών του ΔΠΘ», *Παρατηρητής της Θράκης* (30 Μαΐου 2018), σ. 1, 8-9. Πβ. «Επείγει ο επανακαθορισμός της αντιμετώπισης “κεντρικώς” της παρούσας, ώριμης ακαδημαϊκά δυναμικής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης», *Παρατηρητής της Θράκης* (26 Μαΐου 2018), σ. 3.

με θέμα α) τη Θράκη και β) την πρωτότυπη ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα. Οι βάσεις αυτές είναι ανοιχτές σε κάθε επιστήμονα, μελετητή και φοιτητή, ο οποίος θα θελήσει να τις συμβουλευτεί εντός του χώρου του Εργαστηρίου, ενώ τα σχετικά με τη θρακική βιβλιογραφία έχουν αναρτηθεί και στην ιστοσελίδα του Εργαστηρίου, για τη διευκόλυνση των ενδιαφερόμενων μελετητών.

Το ερευνητικό έργο του Εργαστηρίου έχει οργανωθεί πάνω στη βάση της επιδίωξης συνεργασιών και της αξιοποίησης ποικίλων ερευνητικών δράσεων των φορέων και του επιστημονικού δυναμικού της ευρύτερης περιοχής της έδρας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Και στο πλαίσιο αυτό, με την επιστημονική επιμέλεια του μέλους Ε.ΔΙ.Π. του Τμήματος και μέλους του Εργαστηρίου κ. Θανάση Β. Κούγκουλου, δημιουργήθηκε η βάση ψηφιοποιημένης βιβλιογραφίας για τη Θράκη, η οποία στηρίζεται σε αξιέπαινη πρωτοβουλία ομάδας πολιτών της Θράκης —που συγκρότησε ο κ. Θεόδωρος Κυρκούδης— και η οποία χρηματοδότησε και πραγματοποίησε την ψηφιοποίηση όλων των τόμων των ιστορικής σημασίας περιοδικών *Θρακικά* και *Αρχείον του Θρακικού και Λαογραφικού Γλωσσικού Θησαυρού*. Το ψηφιακό υλικό στη μορφή που έχει κατατεθεί στο Εργαστήριο παρέχει τη δυνατότητα στους ερευνητές να αναζητούν οποιονδήποτε όρο της επιλογής τους, έπειτα δε από σχετική άδεια του «εν Αθήναις Θρακικού Κέντρου» το ψηφιοποιημένο υλικό των θρακικών περιοδικών αναρτήθηκε και στην ιστοσελίδα του Εργαστηρίου.

Από την άλλη πλευρά, το άλλο σκέλος αυτής της προσπάθειας δημιουργίας ηλεκτρονικών εργαλείων έρευνας σχετίζεται με το αντικείμενο τόσο του συνεδρίου «Το ελληνικό “λαϊκό” μυθιστόρημα του 19ου αιώνα: θεωρητικά ζητήματα», όσο και με το περιεχόμενο του παρόντος τόμου: τη βάση ψηφιοποιημένης πρωτότυπης ελληνικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα που έχει καταρτιστεί από τον κ. Θανάση Β. Κούγκουλο και το μέλος Ε.ΔΙ.Π. του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Αναστασία Τσαπανίδου, στην ίδια ερευνητική λογική. Προς το παρόν η συγκεκριμένη βάση ψηφιακής βιβλιογραφίας περιλαμβάνει διακόσιες είκοσι πέντε από τις τετρακόσιες περίπου αυτοτελείς δημοσιεύσεις ελληνικών μυθιστορημάτων και συλλογών διηγημάτων του 19ου αιώνα. Στόχος του Εργαστηρίου είναι, σε συνεργασία με άλλα ακαδημαϊκά ιδρύματα, επιστημονικούς φορείς και ιδιώτες, να συγκεντρωθεί ψηφιακά το σύνολο της ελληνικής πεζογραφικής παραγωγής του 19ου αιώνα.²

2. «Ένα χρήσιμο εργαλείο για κάθε επιστήμονα, μελετητή, φοιτητή μας συστήνει το Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας», *Παρατηρητής της Θράκης* (2 Νοεμβρίου 2017), σ. 3·

Ως επακόλουθο αυτών, η διοργάνωση του επιστημονικού συνεδρίου «Το ελληνικό “λαϊκό” μυθιστόρημα του 19ου αιώνα: θεωρητικά ζητήματα», στο οποίο, εκτός από την Ελλάδα, πήραν μέρος επιστήμονες από διάφορες χώρες (Κύπρος, Ρουμανία, Γαλλία, Τουρκία και Ισπανία), τον Μάιο του 2018 στην Κομοτηνή, ήταν μάλλον η φυσική και αναμενόμενη συνέχεια. Και βεβαίως η έκδοση του ανά χείρας τόμου υπήρξε η απαραίτητη κατάληξη της πρώτης και ουσιαστικότερης φάσης αυτής της ερευνητικής προσπάθειας. Το συνέδριο ήταν αφιέρωμα τιμής στον ομότιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου της Σορβόνης κ. Henri Tonnet, που τόσα έχει προσφέρει όχι μόνο στην οργάνωση των νεοελληνικών σπουδών στο εξωτερικό, αλλά και ιδιαίτερα στη μελέτη της ελληνικής «λαϊκής» λογοτεχνίας και πιο συγκεκριμένα του «λαϊκού» μυθιστορήματος στον ελληνικό χώρο, με την ευρύτερη δυνατή έννοια που ο όρος μπορεί να λάβει.

Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι στην έναρξη του συνεδρίου για το «λαϊκό» μυθιστόρημα τιμήθηκαν για τη συμβολή τους στη μελέτη του ζητήματος ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Γρανάδας στην Ισπανία κ. Μόσχος Μορφακίδης, η καθηγήτρια του İstanbul Üniversitesi κα Damla Demirözü, ο ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Αλέξης Πολίτης, και ιδιαιτέρως ο ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης για την προσφορά του στη μελέτη της ελληνικής έντυπης λαϊκής λογοτεχνίας, από την πλευρά της επιστήμης της Λαογραφίας. Οι εργασίες του συνεδρίου σημείωσαν ιδιαίτερη επιτυχία, με ιδιαιτέρως αυξημένη συμμετοχή κοινού, την τελευταία δε ημέρα και μετά τη λήξη του έγινε η τελετή αναγόρευσης του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου κ. Tudor Dinu σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δ.Π.Θ., για τη συμβολή του στην οργάνωση και διάδοση των νεοελληνικών σπουδών διεθνώς, και ιδιαιτέρως στον χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Στη διοργάνωση του συνεδρίου καίριο και αποφασιστικό ρόλο έπαιξε η οργανωτική φροντίδα του μέλους Ε.ΔΙ.Π. κ. Θανάση Β. Κούγκουλου, ο οποίος αφιέρωσε πολλές παραγωγικές και κοπιώδεις ώρες στις λεπτομέρειες και στην ουσία της όλης προσπάθειας. Τον ευχαριστούμε ιδιαιτέρως και από τη θέση αυτή και τον συγχαίρουμε για την εξαιρετικά επιτυχή έκβαση της προσπάθειάς του, που διακρίνεται από έναν σπάνιο πραγματικά συνδυασμό επιστημοσύνης και ήθους. Το αποτέλεσμα, όπως άλλωστε μπορεί να φανεί και από το περιεχόμενο του παρόντος τόμου, δικαίωσε τις ελπίδες όλων, και έδειξε πόσες δυνατότητες για μελλοντικές ερευνητικές προσεγγίσεις προ-

«Μια βάση ψηφιοποιημένης βιβλιογραφίας για τη Θράκη και την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας», *Ο Χρόνος* (2 Νοεμβρίου 2017), σ. 13.

σφέρει το υλικό των «λαϊκών» μυθιστορημάτων του 19ου αιώνα, τα οποία, συχνά περιφρονημένα από λόγιους και ερευνητές, κάποτε ούτε καν βιβλιογραφήθηκαν και πολλά από αυτά συνεχίζουν να λανθάνουν σε ιδιωτικές και δημόσιες, εκκλησιαστικές και πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες. Γι' αυτό και το υπάρχον στο Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας υλικό προσφέρθηκε σε ηλεκτρονική μορφή, στο πλαίσιο του συνεδρίου, σε όλους τους συμμετέχοντες, ώστε να υποβοηθήσει μελλοντικές έρευνές τους.

Ο ανά χείρας τόμος, όπως και προηγουμένως αναφέρθηκε, πιστεύω επίσης ότι θα αποτελέσει σταθμό, καθώς ουσιαστικά συνοψίζει τις μέχρι σήμερα απόψεις και τη σχετική βιβλιογραφία, παρουσιάζει νέες θεωρητικές προσεγγίσεις, αναδεικνύει θεματικές και συναιρεί τα ερευνητικά ζητούμενα για το ζήτημα. Άλλωστε, δεν διακρίνεται μόνο για τη διεπιστημονικότητά του, αλλά και για το γεγονός ότι συγκεντρώνει στις σελίδες του όλους σχεδόν τους έγκυρους μελετητές του ζητήματος, προπάντων από τον χώρο των νεοελληνιστών, και όχι μόνο. Συνεπώς, κάθε μελλοντικός ερευνητής δεν θα μπορεί παρά από τον τόμο αυτό να ξεκινά την όποια αναλυτική ή συνθετική ερευνητική του προσπάθεια.

Παραλλήλως, ο τόμος αυτός αποτελεί δείγμα του επιτελούμενου στο Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δ.Π.Θ. έργου σε όλα τα πεδία όπου η Λαογραφία και η Κοινωνική Ανθρωπολογία συναντούνται και επιστημονικά συνομιλούν, ακόμη δε και συνεργάζονται. Πρόκειται για μια πρωτοποριακή σύζευξη, καθώς στην πατρίδα μας η σχέση των δύο αυτών συγγενών επιστημονικών κλάδων υπήρξε επί δεκαετίες από ανύπαρκτη έως συγκρουσιακή, μια συνύπαρξη που αναδεικνύει σημεία επαφής και συνέργειας, και απαλύνει σημεία τριβής του παρελθόντος, και η οποία ήδη έχει επισημανθεί εντός και εκτός των ορίων της πατρίδας μας.³

Το ερευνητικό αυτό έργο υποστηρίζεται με πρωτόκολλα συνεργασίας που έχουμε υπογράψει με ανάλογους ερευνητικούς φορείς σε χώρες όπως η Σερβία, η Τουρκία, η Ρωσία, η Ισπανία και η Ρουμανία, και που φανερώνουν τη διεθνή διάσταση που επιδιώκουμε. Μια διάσταση που φάνηκε και με τη διεθνή συμμετοχή την οποία διαπιστώνει ο αναγνώστης του ανά χεί-

3. Βλ. V. Chrysanthopoulou – J. Lauth Bacas, «The Ethnological Sciences in Greece since the Late 1980s: The view from Folklore and Social Anthropology», στον τόμο K. Roth (επιμ.), *Changing Paradigms. The State of the Ethnological Sciences in Southeast Europe – Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European Anthropology* 17 (2014), σ. 109· «Πρωτοπορεί το ΔΠΘ ιδρύοντας Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας», *Ο Χρόνος* (9 Οκτωβρίου 2015), σ. 1, 15. Επίσης βλ. Ελ. Π. Αλεξάκης, *Λαογραφία ή Ανθρωπολογία οίκου; Ζητήματα μεθόδου και θεωρίας*, Αθήνα 2015: Ηρόδοτος, σ. 23 (σημ. 4).

ρας τόμου και η οποία βεβαίως σχεδιάζεται να επεκταθεί στα χρόνια που έρχονται με ανάλογες δράσεις.

Προλογίζοντας λοιπόν τον παρόντα τόμο, δεν μπορεί κανείς παρά να αισθάνεται δικαιολογημένη χαρά για το τελικό αποτέλεσμα, αλλά και έντονη ευθύνη για τη συνέχεια της προσπάθειας, που είναι απαραίτητη αλλά και επιβεβλημένη από τα πράγματα. Ευχαριστώ θερμά τόσο τους συνεργάτες και συναδέλφους μου στο Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας —με ιδιαίτερη και πάλι αναφορά στον κ. Θανάση Β. Κούγκουλο— όσο και τους εκλεκτούς συναδέλφους που μας εμπιστεύθηκαν τα μελετήματά τους. Ελπίζουμε το τελικό αποτέλεσμα να δικαιώσει την εξόχως τιμητική για μας συνεργασία και εμπιστοσύνη τους.

Μ. Γ. Βαρβούνης

*Καθηγητής Λαογραφίας
στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
Διευθυντής του Εργαστηρίου Λαογραφίας
και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑΝΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ «ΛΑΪΚΟΥ» ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ του 19ου αιώνα είναι σχεδόν ένα αδιερεύνητο πεδίο μέχρι την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα. Ο Κ. Θ. Δημαράς στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880 αφιερώνει δεκαπέντε σελίδες και μνημονεύει είκοσι τέσσερα έργα.¹ Ακολούθως, στις δικές τους *Ιστορίες*, ο Λίνος Πολίτης παραθέτει επτά έργα σε μιάμιση σελίδα² και ο Mario Vitti είκοσι έργα σε είκοσι σελίδες.³ Για να έχουμε μία συγκριτική εικόνα από την έρευνα των όμορων βαλκανικών λογοτεχνιών, αξίζει να αναφερθεί ενδεικτικά ότι η αριθμητικά ισχνή οθωμανική/τουρκική πεζογραφία της ομόλογης εποχής του Τανζιμάτ (Tanzimât, 1839-1876) στην *Ιστορία της Τουρκικής Λογοτεχνίας του 19ου αιώνα* του Ahmet Hamdi Tanpınar, που πρωτοδημοσιεύεται το 1949, καταλαμβάνει πάνω από πενήντα σελίδες⁴ και η πρώτη σύνθεση για το τουρκικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα εμφανίζεται το 1978 με την πραγματεία *Η γέννηση του τουρκικού μυθιστορήματος* του μαρξιστή Güzin Dino,⁵ ενώ και η βουλγαρική πεζογραφία στο πλαίσιο της Βουλγαρικής Αναγέννησης και της εποχής μετά την Απελευθέρωση, από το 1860 έως το 1896, καλύπτει είκοσι

1. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Αθήνα ⁹2000: Γνώση, σσ. 427-441.

2. Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα ⁵1989: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σσ. 180-181.

3. Μ. Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003: Οδυσσέας, σσ. 268-288.

4. Α. Η. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul ³2008: Yapı Kredi Yayınları, σσ. 263-273, 362-371, 400-424, 439-444.

5. G. Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul 1978: Cem Yayınevi.

έξι σελίδες της αγγλόφωνης *Ιστορίας της Βουλγαρικής Λογοτεχνίας 865-1944* του Charles A. Moser.⁶ Βέβαια, και για την ελληνική πεζογραφία έχουν προηγηθεί οι εργασίες του Απόστολου Σαχίνη για το ιστορικό και το νεοελληνικό μυθιστόρημα, που εκδίδονται για πρώτη φορά αντιστοίχως το 1957 και το 1958, και κατά μεγάλο τμήμα τους συγκεντρώνουν υλικό του 19ου αιώνα,⁷ και η συναγωγή προλόγων μυθιστορημάτων του Π. Δ. Μαστροδημήτρη.⁸

Το εν λόγω ερευνητικό κενό επισημαίνει το 1988 ο Νάσος Βαγενάς σε δύο επιφυλλίδες στην εφημερίδα *Η Καθημερινή*. Το κείμενό του ξεκινά με τη διαπίστωση «Καμμία περιοχή της λογοτεχνίας μας δεν είναι τόσο λίγο και τόσο απρόσεχτα μελετημένη όσο η πεζογραφία των πρώτων μετεπαναστατικών δεκαετιών», και στη συνέχεια αμφισβητεί τεκμηριωμένα τις παγιωμένες παραδοχές της κριτικής ότι η νεοελληνική πεζογραφία επιχειρεί τα πρώτα της βήματα με το ιστορικό μυθιστόρημα και ότι τα μυθιστορήματα της περιόδου 1830-1855 αποστρέφονται τη σύγχρονή τους κοινωνική πραγματικότητα και έχουν αντιρεαλιστική κατεύθυνση.⁹ Πρωτίστως, ο Βαγενάς εντοπίζει ότι τα όποια πορίσματα της κριτικής δεν βασίζονται σε «επαρκή έρευνα». Το 1990 η Σοφία Ντενίση, με αφορμή την επανέκδοση κατά την τετραετία 1987-1990 αρκετών ξεχασμένων πεζογραφικών έργων του 19ου αιώνα, ανασκοπεί τη μνεία της πεζογραφίας των ρομαντικών χρόνων στις ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας και την πενιχρή έως τότε βιβλιογραφία, όπου η σημαντικότερη μελέτη είναι η εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου στον *Πολυπαθή* του Γρηγορίου Παλαιολόγου για το νεοελληνικό μυθιστόρημα.¹⁰ Η Ντενίση συμπληρώνει τις παρατηρήσεις της μ' έναν κατάλογο 129 αυτοτελών εκδόσεων μυθιστορημάτων και διηγημάτων από το 1834 έως το 1880, μαζί με μερικές αγγελίες, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το μέγεθος της εξεταζόμενης πεζογραφικής παραγωγής είναι πολύ μεγαλύτερο από τις εκτιμήσεις της κριτικής και ότι το ιστορικό μυθιστόρημα δεν είναι το κυρίαρχο είδος.¹¹

6. Ch. A. Moser, *A History of Bulgarian Literature 865-1944*, The Hague - Paris 1972: Mouton, σσ. 60-62, 69-75, 98, 104-119.

7. Α. Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, Αθήνα 1957: Δίφρος· ο ίδιος, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Αθήνα 1991: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».

8. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Πρόλογοι νεοελληνικών μυθιστορημάτων (1830-1930)*, Αθήνα 1984. Πρώτη έκδοση: 1974.

9. Ν. Βαγενάς, «Οι αρχές της πεζογραφίας του ελληνικού κράτους», στο βιβλίο του *Η ειρωνική γλώσσα. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*, Αθήνα 1994: Στιγμή, σσ. 187-198. Το απόσπασμα στη σ. 187.

10. Ά. Αγγέλου, «Το ρομάντζο του νεοελληνικού μυθιστορήματος», στο Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, επιμ. Ά. Αγγέλου, Αθήνα 1989: Ερμής, σσ. 13*-176*.

11. Σ. Ντενίση, «Για τις αρχές της πεζογραφίας μας», *Ο Πολίτης* 109 (Νοέμβριος 1990), σσ. 55-63.

Στη δεκαετία του 1990 η κατάσταση αλλάζει άρδην. Η αφηγηματική πεζογραφία του 19ου αιώνα —κατεξοχήν το μυθιστόρημα— και ο Τύπος ως φορέας της έρχονται με ρυθμούς γεωμετρικής προόδου στο προσκήνιο της έρευνας. Αρχικά, εκπονούνται ειδικά ερευνητικά προγράμματα για την αναγκαία βιβλιογραφική θεμελίωση, που συνιστά προαπαιτούμενο της ενδεδειγμένης επιστημονικής προσέγγισης. Τέτοια αξιοσημείωτα προγράμματα είναι το «Αρχείο νεοελληνικής λογοτεχνικής κριτικής» του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης με διευθυντή τον Γ. Π. Σαββίδη, που ενσωματώνει και τα περιοδικά του 19ου αιώνα,¹² η «Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας» από την Επιτροπή Ερευνών του Ιονίου Πανεπιστημίου και τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (1992-1999) υπό την καθοδήγηση του Κ. Γ. Κασίνη,¹³ και προπαντός το πολύτιμο «Αρχείο ελληνικής πεζογραφίας 1830-1880» του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών (1996-1999) με επιστημονικά υπεύθυνο τον Νάσο Βαγενά και ερευνήτριες τη Σοφία Ντενίση και την Αλεξάνδρα Σαμουήλ, στο οποίο αποδελτιώνονται 138 αυτοτελώς εκδεδομένα ελληνικά μυθοπλαστικά πεζογραφήματα και 315 διηγήματα και μυθιστορήματα σε συνέχειες, δημοσιευμένα σε λογοτεχνικά περιοδικά.¹⁴ Απαραίτητο συμπλήρωμα των παραπάνω ερευνητικών δραστηριοτήτων είναι το μεταγενέστερο πρόγραμμα «Αρχείο νεοελληνικής λογοτεχνίας στον ελληνικό Τύπο (εφημερίδες) του 19ου αιώνα (1830-1900)» του Τμήματος Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, με την επιστημονική ευθύνη των Τάκη Καγιαλή και Λάμπρου Βαρελά.¹⁵

Μέσα στην ίδια δεκαετία πολλαπλασιάζονται οι επανεκδόσεις κειμένων —ιδίως στις σειρές «Η πεζογραφική μας παράδοση» των εκδόσεων Νεφέλη με τη διεύθυνση του Νάσου Βαγενά και «Νεοελληνική Βιβλιοθήκη» του Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη με τη γενική εποπτεία των Απόστολου Σαχίνη, Χρίστου Αλεξίου και Βαγγέλη Αθανασόπουλου. Και στις δύο εκδοτικές σειρές τα κείμενα συνοδεύονται από κατατοπιστικές φιλολογικές ει-

12. Βλ. Μ. Καρπόζηλου, *Κριτικά κείμενα σε περιοδικά του 19ου αιώνα. Τετράδια Εργασίας Α' (1831-1863)*, Ιωάννινα 2005: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Επιστημονική Επιτροπή Π.Τ.Δ.Ε. - Παράρτημα Αρ. 9, σσ. 11-12.

13. Βλ. Κ. Γ. Κασίνη, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας ΙΘ'-Κ' αι. Αυτοτελείς εκδόσεις. Τόμος Πρώτος 1801-1900*, Αθήνα 2006: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, σσ. θ'-ι'.

14. Βλ. στον δικτυακό τόπο του Ινστιτούτου Μεσογειακών Ερευνών: <https://www.ims.forth.gr/el/project/view?id=24> (τελευταία πρόσβαση 26/03/2020).

15. Λ. Βαρελάς, «Πρωτότυπα και μεταφρασμένα διηγήματα στον ελληνικό Τύπο της δεκαετίας του 1840: Πρώτα πορίσματα ενός ερευνητικού προγράμματος», στο Ε. Πολίτου-Μαρμαρινού - Σ. Ντενίση (επιμ.), *Το διήγημα στην ελληνική και στις ξένες λογοτεχνίες. Θεωρία - Γραφή - Πρόσληψη*, Αθήνα 2009: Gutenberg, σσ. 206-207.

σαγωγές των εκάστοτε επιμελητών. Δημοσιεύονται ο πρώτος τόμος της μνημειώδους *Ελληνικής βιβλιογραφίας του 19ου αιώνα* του Φίλιππου Ηλιού¹⁶ και η πολύτομη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία μας* των εκδόσεων Σοκόλη (1996-1999), που περιλαμβάνει εμπειριστατωμένη επίτομη εισαγωγή του Παν. Μουλλά,¹⁷ τρεις τόμους (Γ', Δ', Ε') για το χρονικό διάστημα 1830-1880 με επιμέλεια του Νάσου Βαγενά και τρεις τόμους (ΣΤ', Ζ', Η') για την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα με επιμέλεια του Κώστα Στεργιόπουλου. Παράλληλα, κυκλοφορούν:

α. Μονογραφίες και συλλογές άρθρων για την ιστορία των ιδεών της πρώτης πεντηκονταετίας μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους,¹⁸ τη συνολική θεώρηση της ελληνικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα,¹⁹ τα δρώντα πρόσωπα στο μυθιστόρημα,²⁰ την πρόσληψη και την απήχηση του Walter Scott,²¹ τη βιοεργογραφία συγκεκριμένων συγγραφέων,²² τις μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων από την ευρωπαϊκή λογοτεχνία,²³ τη σατιρική επίκριση του ευρωπαϊκού/μεταφρασμένου μυθιστορήματος από τον Μ. Χουρμούζη,²⁴

16. Φ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία - φυλλάδια 1801-1818*, Αθήνα 1997: Βιβλιογραφικό εργαστήριο - Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.

17. Π. Μουλλάς, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Εισαγωγή*, τ. Α', Αθήνα 1998: Σοκόλης.

18. Α. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 2003: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Μνήμων. Πρώτη έκδοση: 1993.

19. Α. Σαχίνης, *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, Αθήνα 1992: Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα· Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1993; Σοκόλης· Π. Βουτουρής, *Ως εις καθρέπτην... Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1995: Νεφέλη· Η. Tonnet, *Histoire du roman grec des origines à 1960*, Paris 1996: L'Harmattan.

20. Β. Κοντογιάννη, *Οι τύποι του νέου ήρωα στο μυθιστόρημα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1992: χ.ε.

21. Σ. Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα 1994: Καστανιώτης. Ο κατάλογος των αυτοτελώς εκδομένων μυθιστορημάτων και διηγημάτων της περιόδου 1830-1880 (βλ. σημ. 11) αναδημοσιεύεται εδώ ως παράρτημα (σσ. 297-309) και διευρύνεται (135 εγγραφές και 3 αγγελίες).

22. Ε. Θ. Σουλογιάννης, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής 1809-1892. Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα 1995: Αρσενίδης· Α. Χατζοπούλου, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Μαρτυρία λόγου*, Αθήνα 1999: Ελληνικά Γράμματα.

23. Σ. Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*, Αθήνα 1995: Περίπλους· Κ. Γ. Κασίνης, *Διασταυρώσεις, Α'. Μελέτες για τον ΙΘ' & Κ' αι.*, Αθήνα 1998: Χατζηνικολής, σσ. 9-70.

24. Κ. Γ. Κασίνης, «Πώς γράφονται τα μυθιστορήματα», στο Μ. Χουρμούζη, *Παρωδική μικρογραφία μυθιστορημάτων*, εισαγωγή και φιλολογική επιμ. Κ. Γ. Κασίνης, Αθήνα 1999: Το Ροδακίό, σσ. 55-215.

τα ελληνικά περιοδικά του 19ου αιώνα²⁵ και, τέλος, τη βιβλιογραφία του παιδικού και νεανικού βιβλίου του 19ου αιώνα στον ελληνικό χώρο.²⁶

β. Αφιερώματα περιοδικών στις δημοφιλείς μεταφράσεις του 19ου αιώνα²⁷ και σε ειδικές μυθιστορηματικές κατηγορίες της εποχής, όπως του περιοδικού *Αντί στα «Απόκρυφα»* ή *«Μυστήρια»* πόλεων με επιμέλεια της Γεωργίας Γκότση,²⁸ θέμα που προκαλεί ευρύτερη συζήτηση.²⁹

γ. Τα πρακτικά του συνεδρίου του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών και του Ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880 —ενός συλλογικού έργου που αποτελεί αφετηρία της μετέπειτα ερευνητικής στροφής στον 19ο αιώνα—³⁰ και του συνεδρίου του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου για το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.³¹

δ. Διδακτορικές διατριβές για την πνευματική διαμόρφωση του Εμμανουήλ Ροΐδη,³² την αφηγηματική πεζογραφία του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή³³ και την παρουσία του Αλέξανδρου Δουμά στην ελληνική λογοτεχνία του 19ου αιώνα.³⁴

25. Μ. Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης - Παράρτημα Αρ. 1.

26. Κ. Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα. Σχολιασμένη και εικονογραφημένη βιβλιογραφική καταγραφή. Πρώτη προσέγγιση*, Αθήνα 1995: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.

27. *Γράμματα και Τέχνες* 60 (Ιανουάριος - Μάρτιος 1990), σσ. 3-20.

28. Γ. Γκότση (επιμ.), «Το ελληνικό απόκρυφο μυθιστόρημα του 19ου αιώνα», *Αντί* 641 (1 Αυγούστου 1997).

29. Σ. Ντενίση, «Μυθιστόρημα των Αποκρύφων: μια μορφή κοινωνικού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα», *Περίπλους* 43 (Ιούλιος 1996 - Φεβρουάριος 1997), σσ. 38-63.

30. Ν. Βαγενάς (επιμ.), *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο 1997: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

31. Κ. Ντελόπουλος (επιμ.), *Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1997: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο - Καστανιώτης.

32. Α. Γεωργαντά, *Εμμανουήλ Ροΐδης, 1860-65: Η διαμόρφωση του συγγραφέα της Πάπισσας Ιωάννας*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1988: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Φιλοσοφική Σχολή.

33. Λ. Χατζοπούλου, *Αφήγηση, ρητορική και ιδεολογία στην αφηγηματική πεζογραφία του Α. Ρ. Ραγκαβή*, Διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 1994: Πανεπιστήμιο Κρήτης - Φιλοσοφική Σχολή.

34. Α. Στρώφων-Κυριακίδου, *Ο μυθιστοριογράφος Αλέξανδρος Δουμάς - πατέρας και η παρουσία του στα ελληνικά γράμματα του 19ου αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1998: Πανεπιστήμιο Αθηνών - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας.

ε. Πληθώρα σημαντικών άρθρων και ανακοινώσεων, τα οποία δεν είναι δυνατόν να απαριθμηθούν στην εισαγωγή ενός συλλογικού τόμου, σε διάφορες ερευνητικές περιοχές, όπου ξεχωρίζουν οι συμβολές του Αλέξη Πολίτη³⁵ και της Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη.³⁶

Από τις αρχές του 21ου αιώνα, το ελληνικό μυθιστόρημα του «μακριού» 19ου αιώνα συγκροτεί έναν διακριτό επιστημονικό τομέα που διδάσκεται ανελλιπώς στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Οι μελέτες και οι μεταπτυχιακές ακαδημαϊκές εργασίες πληθαίνουν και φωτίζουν διαρκώς νέες πτυχές των διαδικασιών συγγραφής, διακίνησης, ανάγνωσης και επικοινωνίας του μυθιστορήματος με τα ιδεολογικά και κοινωνικά συμφραζόμενά του. Κοινοποιούνται δημοσιογραφικά τα ποσοτικά στοιχεία ολόκληρου του αιώνα για την πρωτότυπη μυθοπλαστική πεζογραφία που εκδίδεται αυτοτελώς.³⁷ Από τον κατάλογο που ετοιμάζουν η Σοφία Ντενίση και ο Λάμπρος Βαρελάς γνωρίζουμε ότι κυκλοφορούν: α) 1834-1880: 117 μυθιστορήματα, 37 διηγήματα και πάνω από 40 επανεκδόσεις· β) δεκαετία 1880: 79 μυθιστορήματα, 12 συλλογές διηγημάτων και 32 επανεκδόσεις· γ) δεκαετία 1890: 54 μυθιστορήματα και 82 συλλογές διηγημάτων. Από τα προαναφερόμενα προκύπτουν συνολικά για τον 19ο αιώνα 381 πρωτότυπα πεζογραφήματα, δηλαδή 250 μυθιστορήματα και 131 συλλογές διηγημάτων. Επομένως, το μυθιστόρημα επικρατεί συντριπτικά του διηγήματος ακόμα και στη δεκαετία του 1880, όπου υποτίθεται ότι πρέπει να δεσπόζει ως είδος το ηθογραφικό διήγημα.³⁸ Επι-

35. Βλ. ενδεικτικά: Α. Πολίτης, «Το παραμύθι των αστών. Σκέψεις για τις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορήματος», στο Δ. Αποστολόπουλος (επιμ.), *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995: Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, σσ. 97-105· ο ίδιος, «Αναζητώντας την πεζογραφία και τους πεζογράφους 1830-1880», στο Α. Αργυρίου - Κ. Α. Δημάδης - Α. Δ. Λαζαρίδου (επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981. Πρακτικά Α΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, τ. Α΄, Αθήνα 1999: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 85-96.

36. Βλ. ενδεικτικά: Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «“Ελληνικός Ζιβλάσιος”; Ο Πολυπαθής του Γρ. Παλαιολόγου», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α΄* (1991), σσ. 297-324· η ίδια, «Ελληνας, Oriental ή τι; Ο Anastasius του Thomas Hope και Ο Πολυπαθής του Γρηγορίου Παλαιολόγου», *Σύγχρονα Θέματα* 67 (Απρίλιος-Ιούνιος 1998), σσ. 27-35.

37. Α. Κουζέλη, «Μυθιστορία, περιπέτεια, έθνος και ρομαντισμός», εφ. *Το Βήμα* (29 Ιουλίου 2016). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://www.tovima.gr/2016/07/29/books-ideas/mythistoria-peripeteia-ethnos-kai-romantismos/> (τελευταία πρόσβαση 15/03/2020).

38. Σ. Ντενίση, «Τα αυτοτελώς εκδεδομένα μυθοπλαστικά πεζογραφήματα της δεκαετίας του 1880 και ο μύθος (;) της ηθογραφίας», *Νεοελληνική Λογοτεχνία και Κριτική από τον Διαφωτισμό έως σήμερα. Μνήμη Παν. Μουλλά. Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επι-*

προσθέτως, η *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα* των Φίλιππου Ηλιού και Πόπης Πολέμη διατίθεται στο διαδίκτυο από το Βιβλιολογικό Εργαστήριο «Φίλιππος Ηλιού»,³⁹ το οποίο από το 2017 εντάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Στις εγγραφές του ηλεκτρονικού καταλόγου παρέχεται πληροφόρηση και για τα αποκείμενα στις βιβλιοθήκες αντίτυπα.

Αναμφίβολα, η πιο σπουδαία εξέλιξη στην έρευνα είναι η δυνατότητα άμεσης και ελεύθερης διαδικτυακής πρόσβασης σε ψηφιοποιημένες πηγές του 19ου αιώνα. Οι ελληνικές ψηφιακές βιβλιοθήκες προσφέρουν ικανοποιητική ποσότητα τεκμηρίων, παρότι δεν είναι τόσο μεθοδικές, όσο η Gallica —η ψηφιακή εκδοχή της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας—,⁴⁰ ή δεν συστήνουν πλήρεις ενότητες ανά κατηγορία υλικού, όπως το Ψηφιακό Μουσείο του Ρουμανικού Μυθιστορήματος του 19ου Αιώνα (Muzeul Digital al Romanului Românesc), για το οποίο έχουν συνεργαστεί πολλά ιδρύματα και βιβλιοθήκες.⁴¹ Δυστυχώς στην Ελλάδα οι ψηφιοποιήσεις προχωρούν χωρίς κεντρικό σχεδιασμό και οι πρωτοβουλίες του κάθε φορέα είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται επικαλύψεις και σοβαρά κενά. Επίσης δεν ακολουθείται ένα κοινό πρωτόκολλο εργασίας, με συνέπεια η διασύνδεση των ασυντόνιστων προσπαθειών να καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα έλλειψης προγραμματισμού είναι η ψηφιοποίηση 41.444 τίτλων από τις Δημόσιες Βιβλιοθήκες που εποπτεύει το Υπουργείο Παιδείας.⁴² Η ψηφιοποίηση ολοκληρώνεται το 2009, δημιουργείται επίσημη πύλη του Υπουργείου, αλλά σε λίγα χρόνια «κλείνει» λόγω του υψηλού κόστους συντήρησής της. Ωστόσο, η ψηφιοποίηση κειμένων του 19ου αιώνα ήδη έχει αλλάξει ριζικά το τοπίο της έρευνας. Επαρκείς βάσεις δεδομένων τροφοδοτούν νέες γενιές ερευνητών, για τους οποίους η επικράτεια του 19ου αιώνα ήταν περίπου απαγορευτική πριν την ψηφιακή μας εποχή, εξαιτίας της περιορισμένης προσπέλασης των κειμένων: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών *Ανέμη* του Πανεπιστημίου Κρήτης,⁴³ Συλλο-

στημονικής Συνάντησης, Αθήνα 2014: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Σοκόλης-Κουλεδάκης, σσ. 519-528.

39. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://oldwww.benaki.gr/bibliology/19.htm>

40. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://gallica.bnf.fr>

41. Βλ. τον ιστότοπο: <https://revistatransilvania.ro/mdrr/> (τελευταία πρόσβαση 28/03/2020).

42. Βλ. Μ. Καλαμαράς, «40.000 τίτλοι των ελληνικών Δημόσιων Βιβλιοθηκών διαθέσιμοι δωρεάν στο internet», 26 Φεβρουαρίου 2011. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.eanagnostis.gr/40-000-τίτλοι-των-ελληνικών-δημόσιων-βιβλι/> (τελευταία πρόσβαση 12/03/2020).

43. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://anemi.lib.uoc.gr/>

γή Νικόλαου Γ. Πολίτη της Ψηφιοθήκης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,⁴⁴ Βιβλιοθήκη του Σισμανογλείου Μεγάρου του Γενικού Προξενείου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη – Συλλογή π. Μελετίου Σακκουλίδη μέσω του αποθετηρίου *Μέδουσα* της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Βέροιας,⁴⁵ συλλογές περιοδικών *Κοσμόπολις*⁴⁶ και *Πλειάς*⁴⁷ του Πανεπιστημίου Πατρών, συλλογή «Ελληνικά Λογοτεχνικά Περιοδικά του 19ου και 20ού αιώνα» από τα ψηφιοποιημένα περιοδικά του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου στο αποθετήριο *Λήκυθος* του Πανεπιστημίου Κύπρου με δικαίωμα πρόσβασης εντός του πανεπιστημιακού δικτύου,⁴⁸ «Ευρετήριο Ψηφιοποιημένων Περιοδικών» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος,⁴⁹ εφημερίδες και περιοδικά της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων⁵⁰ κ.ά.

Ο χώρος δεν επιτρέπει παρά μόνο την παράθεση ελάχιστων καθοριστικών σταθμών στην έρευνα μετά το 2000. Πλέον διαθέτουμε μία οργανωμένη και πλούσια σε πληροφορίες γραμματολογική κατάταξη της ελληνικής ρομαντικής λογοτεχνίας (1830-1880), σε συνάρτηση με την κίνηση των ιδεών και τις προτιμήσεις των αναγνωστών, από τον Αλέξη Πολίτη, η οποία εύλογα καθιερώνεται ως εξαιρετικό εργαλείο αναφοράς.⁵¹ Η εικόνα των αυτοτελών εκδόσεων μεταφράσεων του ξένου μυθιστορήματος έχει αποκραυγαλλωθεί με πλήρη αριθμητικά και στατιστικά δεδομένα από τον Κ. Γ. Κασίνη.⁵² Ποικίλες επιστημονικές συνεισφορές έχουν προσανατολίσει τη μελέτη σε ανεξερεύνητους και πολλά υποσχόμενους δρόμους: την ερμηνεία λησμονημένων έργων,⁵³

44. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.lib.auth.gr/el/συλλογή-πολίτη-νικολάου-γ>

45. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://medusa.libver.gr/jspui/handle/123456789/3691>

46. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://kosmopolis.lis.upatras.gr/>

47. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://pleias.lis.upatras.gr/>

48. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/handle/10797/12942>

49. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.nlg.gr/static-page/eyretirio-psiiforoiimenon-periodikon/>

50. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://library.parliament.gr/Ψηφιακή-Βιβλιοθήκη/Εφημερίδες-και-Περιοδικά>

51. Α. Πολίτης, *Η ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος 1830-1880. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες*, Ηράκλειο 2017: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

52. Βλ. σημ. 13.

53. Π.χ. Β. Πάτσιου, «“Η Αθήνα μας” (1893) του Νικολάου Σπανδωνή και το “πιστό καθρεφτάκι” της αφήγησης», στον τόμο Θ. Αγάθος - Χρ. Ντουσιά - Ά. Τζούμα (επιμ.), *Λογοτεχνικές Διαδρομές. Ιστορία - Θεωρία - Κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας

τη βιοεργογραφία επιφανειακά γνωστών⁵⁴ ή άγνωστων στη νεοελληνική φιλολογία συγγραφέων, τη διάζευξη ταυτότητας και ετερότητας,⁵⁵ την εικονολογική ανάλυση,⁵⁶ το θέμα της ερωτικής επιθυμίας,⁵⁷ την αυτοβιογραφική διάσταση του μυθιστορήματος,⁵⁸ τον κοσμοπολιτισμό ως άρνηση του εθνικισμού και όχημα διάδοσης των οικουμενικών αξιών,⁵⁹ την αναπαράσταση της Ιστορίας και κυρίως του κορυφαίου για τον 19ο αιώνα γεγονός της Επανάστασης του 1821,⁶⁰ την αναζήτηση ειδολογικών κατηγοριών στο ελληνικό μυθιστόρημα ανάλογων των ευρωπαϊκών ταξινομήσεων,⁶¹ τη θεωρία και την κριτική της πεζογραφίας από τους λόγιους και τους δημιουργούς

Νεοελληνικής Φιλολογίας, Αθήνα 2016: Καστανιώτης, σσ. 426-435· Α. Βαρελάς, «Τα κωνσταντινουπολίτικα πεζογραφήματα του Επαμεινώνδα Κ. Κυριακίδη (1861-1934)», στο Χ. Αθ. Μηνάογλου (επιμ.), *Η Κωνσταντινούπολη στην Ιστορία και την Λογοτεχνία. Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2018: Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, σσ. 129-150.

54. Π.χ. Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτη, *Ο Στέφανος Ξένος (1821-1894) και Ο Βρετανικός Αστήρ*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2003: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών.

55. Π.χ. Α. Ταμπάκη - Ου. Πολυκανδριώτη (επιμ.), *Ελληνικότητα και ετερότητα: Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και 'εθνικός χαρακτήρας' στον 19ο αιώνα. Πρακτικά Συμποσίου*, τ. Α' και Β', Αθήνα 2016: Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών - Τμήμα Θεατρικών Σπουδών - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών.

56. Π.χ. Έ. Σταυροπούλου, «Η εικόνα της Αμερικής στην ελληνική λογοτεχνία του 19ου αιώνα. Ανάμεσα στον εξωτισμό και την ουτοπία», *Σύγκριση* 16 (2005), σσ. 5-33.

57. Π.χ. Μ. Μικέ, *Έρωσ (αντ)ενθικός. Ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2007: Πόλις· Κ. Καλαούζη, *Η ερωτική επιθυμία σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα του 19ου αιώνα: Ζητήματα γραφής και αναπαράστασης*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών.

58. Π.χ. Ου. Πολυκανδριώτη, «Αυτοβιογραφικός λόγος και περιπλάνηση στις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορήματος», *Ο Εραμιστής* 24 (2003), σσ. 169-187.

59. Π.χ. Δ. Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830-1930)*, Αθήνα 2003: Μεταίχμιο.

60. Π.χ. Ν. Φιλιππίος, *Οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες στο μυθιστόρημα που θεματοποιεί το '21*, Διπλωματική εργασία, Ρέθυμνο - Βόλος 2009: Πανεπιστήμιο Κρήτης - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλολογίας - Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Νεοελληνικής Φιλολογίας· Π. Στάθης, «Λογοτεχνία και ιστορική μνήμη. Το Εικοσιένα στην πεζογραφία, 1830-1880», στο Σ. Κακλαμάνης - Α. Καλοκαιρινός - Δ. Πολυχρονάκης (επιμ.), *Λόγος και χρόνος στη νεοελληνική γραμματεία (18ος - 19ος αιώνας)*, Πρακτικά συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη, Ηράκλειο 2015: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 621-654.

61. Π.χ. Π. Αποστολή, *Το πικαρικό μυθιστόρημα και η παρουσία του στον ελληνικό 19ο αιώνα. Από τον Ερμύλο (1817) ως την Πάπισσα Ιωάννα (1866)*, Αθήνα 2018: Άρτεμις Πετροπούλου.

του 19ου αιώνα,⁶² την Κωνσταντινούπολη και γενικότερα την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως τόπο του μυθιστορήματος και ως χώρο παραγωγής ελληνικής πεζογραφίας,⁶³ τους βιβλιοπωλικούς καταλόγους και το αναγνωστικό κοινό,⁶⁴ τη γυναικεία γραφή,⁶⁵ την αποδελτίωση περιοδικών⁶⁶ και εφημερίδων⁶⁷ κ.ά. Στον ιστότοπο του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών

62. Π.χ. Ν. Μαυρέλος, *Οι κοσμοπολίτες και οι φουστανελοφόροι. Το ελληνόγλωσσο κριτικό έργο του Νικόλαου Επισκοπόπουλου, Διδακτορική διατριβή*, Λευκωσία 2001: Πανεπιστήμιο Κύπρου - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών· Δ. Αγγελάτος, *Πραγματικότητα και Ιδανικόν. Ο Άγγελος Βλάχος και ο αισθητικός κανόνας της αληθοφάνειας (1857-1901). Λογοτεχνία και Θεωρία Λογοτεχνίας στο β' ήμισυ του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2003.

63. Π.χ. Η. Tonnet, «Η Κωνσταντινούπολη στα ελληνικά διηγήματα και μυθιστορήματα του τέλους του ΙΗ' αιώνα και του ΙΘ' αιώνα: περιγραφές και κρίσεις», στο βιβλίο του *Μια διάλεξη και ένα μελέτημα*, Πειραιάς 2004: Ινστιτούτο Μελέτης της Τοπικής Ιστορίας και της Ιστορίας των Επιχειρήσεων, σσ. 31-47· Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία 1830-1880, Διδακτορική διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2012: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών· Th. V. Kougkoulos, «19. Yüzyıl İstanbul Rum Gizem Romanlarına Genel Bir Bakış» [Εισαγωγή στα ελληνικά Απόκρυφα μυθιστορήματα της Κωνσταντινούπολης του 19ου αιώνα], *Roman Kahramanları* 38 (Nisan/Haziran 2019), σσ. 66-78· Ζ. Georgiadou, *The Mysteries of Constantinople. Greek «social fiction» in the Ottoman Empire. A discourse about a Constantinopolitan Greek collective identity in the late nineteenth century?*, Διδακτορική διατριβή, Hamburg 2019: Fakultät für Geisteswissenschaften der Universität Hamburg.

64. Π.χ. Μ. Μαθιουδάκη, *Οι τιμοκατάλογοι των ελληνικών βιβλιοπωλείων. Μαρτυρίες για την ιστορία των ελληνικών αναγνωσμάτων στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2001: Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών.

65. Π.χ. Ει. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογισύνη του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2007: Κατάρτι: Σ. Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή. Γυναίκες και γραφή στα χρόνια του ελληνικού Διαφωτισμού - Ρομαντισμού*, Αθήνα 2014: Νεφέλη.

66. Π.χ. Α. Λούδη, *Το νεοελληνικό διήγημα στην Ευτέρπη και την Πανδώρα. Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας, της ορολογίας και της θεματικής του είδους κατά την περίοδο 1830-1880*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών· Α. Ταμπάκη - Μ. Σεχοπούλου (επιμ.), *Ο ελληνικός περιοδικός Τύπος του 19ου αιώνα: Ερευνητικά ζητήματα - πορίσματα της έρευνας. Συνάντηση Εργασίας Νέων Ερευνητών. Πρακτικά*, Αθήνα 2015: «Θαλής» - «Χρυσάλλης»· Α. Ταμπάκη - Α. Αλτουβά (επιμ.), *Μετάφραση και περιοδικός τύπος στον 19ο αιώνα. Επιστημονικό Συμπόσιο. Πρακτικά*, Αθήνα 2016: Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Θεατρικών Σπουδών.

67. Π.χ. Π. Συμεωνίδου, *Ο κριτικός λόγος στην εφημερίδα Το Άστυ 1891-1899*,

του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης⁶⁸ για το διάστημα 2000-2020 καταχωρίζονται είκοσι διδακτορικές διατριβές που συνδέονται με το πρωτότυπο και μεταφρασμένο μυθιστόρημα του 19ου αιώνα, τα περιοδικά με πεζογραφική ύλη και το διήγημα πριν από το 1880, ενώ μας είναι γνωστές και τουλάχιστον άλλες τρεις που δεν καταγράφονται στο Αρχείο.

Ανάμεσα στις νέες κατευθύνσεις της έρευνας, αναπόφευκτα έρχεται στην επιφάνεια το ζήτημα της σχέσης της πεζογραφίας του 19ου αιώνα με την αποκαλούμενη από τους Theodor Adorno και Max Horkheimer «πολιτισμική βιομηχανία»⁶⁹ ή αλλιώς «μαζική» ή «λαϊκή κουλτούρα». Κατά τον Leo Löwenthal, η προοριζόμενη για το πλατύ κοινό κουλτούρα λειτουργεί ως «αντίθετη έννοια» της τέχνης και «δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια κατευθυνόμενη αναπαραγωγή της πραγματικότητας όπως είναι αυτή επιπλέον [...] καθαγιάζει και εξυμνεί ό,τι βρίσκει άξιο επανάληψης».⁷⁰ Για την έκφραση της μαζικής κουλτούρας στο λογοτεχνικό πεδίο έχει επινοηθεί ο όρος «παραλογοτεχνία», που καλύπτει «όλες εκείνες τις περιοχές της λογοτεχνίας οι οποίες έχουν [...] μίαν ευρεία λαϊκή κατανάλωση, λειτουργούν συχνά σαν ψυχαναληπτικές φυγές, [...] και διακρίνονται κατά κανόνα από μια σχετική ευκολία παραγωγής», ενώ «τονίζει εξίσου και την πλευρά του τυποποιημένου —στηριγμένου σε φόρμουλες— θεματολογίου, δίπλα στο συνεχώς ανοιχτό και πολύμορφο θεματολόγιο της κυρίως λογοτεχνίας».⁷¹ Τον 19ο αιώνα, οι προηγούμενες προϋποθέσεις αναγνωρίζονται μερικώς στο μυθιστόρημα που, γι' αυτόν τον λόγο, προσδιορίζεται ως «λαϊκό» σε αντιστοιχία με την εννοιολόγηση της «λαϊκής κουλτούρας». Μολονότι η εκτός πανεπιστημίου κριτική ανακαλύπτει από τη δεκαετία του 1980 το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα,⁷² η ακαδημαϊκή κριτική καθυστερεί αρκετά, όχι μόνο συγκριτικά με τις ευρωπαϊκές προτεραιότητες της έρευνας αλλά και με τις βαλκανικές. Για παράδειγμα, ήδη από το 1976 ο Marian Barbu ολοκληρώνει τη διδακτορική διατριβή του για τα ρουμανικά «Απόκρυφα» πόλεων

Διπλωματική εργασία, Κομοτηνή 2014: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας.

68. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/>

69. J. Storey, *Πολιτισμική Θεωρία και Λαϊκή Κουλτούρα. Εισαγωγή*, μτφρ. Β. Ντζούνης, Αθήνα 2015: Πλέθρον, σ. 104.

70. L. Löwenthal, «Ιστορικές προοπτικές της προοριζόμενης για το πλατύ κοινό κουλτούρας», στο Th. Adorno - L. Löwenthal - H. Marcuse - M. Horkheimer, *Τέχνη και μαζική κουλτούρα*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα 1984: Ύψιλον, σσ. 144-145.

71. Π. Μαρτινίδης, *Συνηγορία της παραλογοτεχνίας*, Αθήνα 1994: Υποδομή, σ. 142.

72. Κ. Δ. Κάσσης, *Το ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα (1840-1940)*, Αθήνα 1981: Ειρήνη Δ. Χανός, *Η Λαϊκή Λογοτεχνία (Το λαϊκό μυθιστόρημα)*, τ. Α' και Β', Αθήνα 1887: Περιοδικές Εκδόσεις «Μάσχα».

του 19ου αιώνα⁷³ και από το 1998 η Siddika Dilek Yalçın τη δική της για το *Λαϊκό μυθιστόρημα στην τουρκική λογοτεχνία του 19ου αιώνα*.⁷⁴ Δεν πρόκειται να προχωρήσω σε ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, εφόσον αυτό επιχειρείται στα μελετήματα της Σοφίας Ντενίση και του Μ. Γ. Βαρβούνη στον παρόντα τόμο. Έτσι κι αλλιώς η βιβλιογραφία σχολιάζεται διεξοδικά και στις υπόλοιπες εργασίες.

Ωστόσο, τέσσερις περιπτώσεις αξίζουν ιδιαίτερης μνείας για τον κομβικό τους ρόλο στην ανάπτυξη της έρευνας του ελληνικού «λαϊκού» μυθιστορήματος του 19ου αιώνα. Το 2004, ο Henri Tonnet στη μελέτη «Για μια καινούργια ανάγνωση του ελληνικού “λαϊκού” μυθιστορήματος του 19ου αι.», έχοντας υπόψη οκτώ κείμενα από το 1855 έως το 1895, προκρίνει τον όρο «“λαϊκό” μυθιστόρημα» και κωδικοποιεί τα χαρακτηριστικά του, διευκρινίζοντας πως η λαϊκότητά του έγκειται στην αφηγηματική συγγενείά του με το παραμύθι και στην κατασκευή μυθιστορηματικών ηρώων με πρότυπο ανθρώπους του λαού, και όχι στην ανάγνωσή του από τον λαό.⁷⁵ Το 2007, ο Παν. Μουλλάς στο έγκριτο βιβλίο του *Ο χώρος του εφήμερου* προτιμά τον καθιερωμένο στο συνέδριο του Cerisy (1967) όρο «παραλογοτεχνία/ paralittérature» και θεμελιώνει την εντυπωσιακή εισχώρησή της στην ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα στην αστικοποίηση των πληθυσμών της υπαίθρου, στην υποχώρηση του αναλφαβητισμού, στην εξόρμηση του Τύπου, στον ενθουσιώδη προσεταιρισμό της από τη μαθητική και τη φοιτητική νεολαία και στον ερασιτεχνισμό των συγγραφέων.⁷⁶ Ο Μουλλάς υπάγει το μεγαλύτερο τμήμα της πρωτότυπης μυθιστοριογραφίας στη σφαίρα της εφήμερης παραλογοτεχνίας, όπως φαίνεται και από τον κατάλογο που παραθέτει με 155 επιφυλλιδικού τύπου ελληνικά αφηγήματα του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Το 2017, το περιοδικό *The Historical Review / La Revue Historique*, του Τομέα Νεοελληνικών Ερευνών του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, παρουσιάζει αφιέρωμα στη λαϊκή λογοτεχνία, στην κουλτούρα των μέσων και την πολιτισμική αλληλενέρ-

73. M. Barbu, *Romanul de mistere în literatura română*, Craiova 1981: Editura Scrisul Românesc. Δεύτερη έκδοση με προσθήκες: 2003.

74. S. D. Yalçın, *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*, Διδακτορική διατριβή, Ankara 1998: Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

75. H. Tonnet, «Για μια καινούργια ανάγνωση του ελληνικού “λαϊκού” μυθιστορήματος του 19ου αι.», στον τόμο Μ. Morfakidis (επιμ.), *Φιλόπατρις. Αφιέρωμα στον Αλέξη Eudald Solà*, Granada 2004: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas - Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, σσ. 159-170.

76. Π. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2007: Σοκόλης.

γεια μεταξύ της Ελλάδας, της Γαλλίας και άλλων ευρωπαϊκών χωρών, που επιμελείται ο Loïc Marcou.⁷⁷ Αν και δεν σχετίζονται όλες οι μελέτες —των Ουρανίας Πολυκανδριώτη, Loïc Marcou, Φίλιππου Κατσάνου, Henri Tonnet, Τιτίκας Δημητρούλια, Loïc Artiaga και Λάμπρου Φλιτούρη— με τον 19ο αιώνα, το αφιέρωμα συμβάλλει αποφασιστικά στη διερεύνηση: α) του Τύπου ως διαμεσολαβητή για τη μετάδοση των τάσεων της λαϊκής λογοτεχνίας από το γαλλικό κέντρο στην ελληνική περιφέρεια και β) της μεταφοράς υποκατηγοριών και αφηγηματικών στερεοτύπων του γαλλικού λαϊκού μυθιστορήματος στο ομόλογό του ελληνικό. Το 2018, πάλι, ο Henri Tonnet στη μονογραφία του *Le «roman-feuilleton» grec au XIXe siècle* συστηματοποιεί τη συζήτηση για την ελληνική ορολογία και τη συσχέτισή της με τους γαλλικούς όρους κλίνοντας στον όρο «επιφυλλιδικό» (roman-feuilleton) για το πολυσέλιδο ή πολύτομο περιπετειώδες «λαϊκό» μυθιστόρημα, αναδιφά την προέλευση, την εξέλιξη και την υποδοχή του, επισημαίνει παρεμφερή είδη και αναλύει εκτενώς τις συμβάσεις της πλοκής, τις αφηγηματικές τεχνικές, τον αφηγηματικό χρόνο, τον χώρο της δράσης, τους τυποποιημένους χαρακτήρες, τη γλώσσα, τα θέματα, τα μοτίβα, την απεικόνιση της Ιστορίας και των κοινωνικών συμπεριφορών, την επαφή με τα λογοτεχνικά ρεύματα του ρομαντισμού, του ρεαλισμού και του νατουραλισμού, και, τέλος, την ιδεολογία του ελληνικού επιφυλλιδικού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα.⁷⁸ Η σύνθεση του Tonnet βασίζεται σε επτά μυθιστορήματα και αναμφισβήτητα συγκροτεί έργο υποδομής για την περαιτέρω και βαθύτερη μελέτη του «λαϊκού» μυθιστορήματος.

Ο προκείμενος συλλογικός τόμος, όπως γίνεται γνωστό και στις προλογικές σκέψεις του καθηγητή Μ. Γ. Βαρβούνη, στηρίζεται στις ανακοινώσεις του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα του 19ου αιώνα: Θεωρητικά ζητήματα*. Το συνέδριο διοργανώνει στην Κομοτηνή, στις 25-27 Μαΐου 2018, το Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Αφιερώνεται στον Γάλλο Henri Tonnet, ομότιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου Paris-Sorbonne και πρωτοπόρο μελετητή του ελληνικού «λαϊκού» μυθιστορήματος του 19ου αιώνα, ως μικρή ανταπόδοση των μεγάλων επιστημονικών οφειλών της κοινότητας των νεοελληνιστών

77. *The Historical Review / La Revue Historique* 14 (2017), σσ. 13-139. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/historicalReview/issue/view/990> (τελευταία πρόσβαση 15/03/2020).

78. H. Tonnet, *Des Mystères de Constantinople aux Misérables d'Athènes. Le «roman-feuilleton» grec au XIXe siècle*, Paris 2018: Classiques Garnier· ο ίδιος, *Από το Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως στο Οι Άθλιοι των Αθηνών. Το ελληνικό «επιφυλλιδικό μυθιστόρημα» του 19ου αιώνα*, μτφρ. Π. Μαρτινίδης, Αθήνα 2020: Νεφέλη.

προς το διακεκριμένο μέλος της. Όλες οι συνεδρίες και η καταληκτήρια στρογγυλή τράπεζα με θέμα «Ειδολογικά ζητήματα του ελληνικού “λαϊκού” μυθιστορήματος του 19ου αιώνα», όπου συμμετέχουν οι Henri Tonnet, Λάμπρος Βαρελάς, Γεωργία Γκότση, Γεωργία Λαδογιάννη, Σοφία Ντενίση και Αλέξης Πολίτης, μεταδίδονται ζωντανά και στο διαδίκτυο με απρόσμενα υψηλή ανταπόκριση. Στο συνέδριο πραγματοποιούνται είκοσι δύο ανακοινώσεις, από τις οποίες δύο δεν περιλαμβάνονται στον τόμο για λόγους άσχετους με τη θέληση των εισηγητών, ενώ προστίθεται και μία ακόμη εργασία εκτός συνεδρίου. Οι τελικώς είκοσι μία μελέτες του τόμου οργανώνονται σε έξι θεματικές ενότητες.

Στην πρώτη ενότητα (Όροι και όρια του ελληνικού «λαϊκού» μυθιστορήματος του 19ου αιώνα) προσεγγίζονται θεωρητικά ζητήματα για την παρουσία, την παραγωγή, τις ευρωπαϊκές συναρτήσεις, τα χαρακτηριστικά, τα αφηγηματικά μοτίβα και το αναγνωστικό κοινό του «λαϊκού» μυθιστορήματος στον ελληνικό 19ο αιώνα. Η Σοφία Ντενίση επισκοπεί την εξέλιξη της χρήσης και του περιεχομένου του όρου «λαϊκό μυθιστόρημα» στη νεοελληνική κριτική για την πεζογραφία του 19ου αιώνα, μερίδα της οποίας κατατάσσει, σχεδόν στο σύνολό τους, τα μυθιστορήματα στον χώρο της παραλογοτεχνίας. Εξετάζει τους κύριους διεθνείς όρους που μεταχειρίζεται η κριτική και συμπεραίνει πως το ιθαγενές μυθιστόρημα του 19ου αιώνα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «λαϊκό» σύμφωνα με τη διεθνώς αποδεκτή ορολογία του είδους, ενώ η ταξινόμησή του στην κατηγορία του «λαϊκού» απορρέει από ένα και μόνο κριτήριο, τον στερεοτυπικό του χαρακτήρα.

Ο γράφων αποδελτιώνει ενδοκειμενικές και περικειμενικές αναφορές σε αυτοτελείς εκδόσεις μυθιστορημάτων κυρίως της περιόδου 1870-1900 και εστιάζει: α) στη συγγραφή ως θέμα του κειμένου, β) στη σχέση των δρώντων προσώπων με την ανάγνωση και την αγορά μυθιστορημάτων και γ) στην έμφυλη ταυτότητα του αναγνώστη. Η περιδιάβαση στην ενδοκειμενικά/περικειμενικά θεμελιωμένη «θεωρία» του ελληνικού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα αποδεικνύει ότι μετά το 1870 οι στόχοι και τα αφηγηματικά τεχνάσματα που δηλώνονται στα κείμενα αποβλέπουν εν πολλοίς σ' έναν μεσαιού μορφωτικού επιπέδου αναγνώστη και ιδίως σε γυναίκες που είναι εγγράμματες, όχι όμως και λόγιες. Το συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι νομιμοποιούμαστε να μιλάμε για ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα στον 19ο αιώνα, τουλάχιστον από το 1870 και ύστερα.

Η Αναστασία Τσαπανίδου αποπειράται να ορίσει το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα με άξονες τα αφηγηματικά μοτίβα και την αναγνωστική πρόσληψη. Η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση της κοινωνίας συντελούν στη διαμόρφωση και την πληθυσμιακή άνοδο των μεσοαστικών και

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ του «μακριού» 19ου αιώνα συγκροτεί πλέον έναν διακριτό επιστημονικό τομέα. Ανάμεσα στις νέες κατευθύνσεις της έρευνας, σταδιακά έρχεται στην επιφάνεια το ζήτημα της σχέσης του με την αποκαλούμενη, από τους Theodor Adorno και Max Horkheimer, «πολιτισμική βιομηχανία» ή αλλιώς «μαζική» ή «λαϊκή κουλτούρα». Για την έκφρασή της στο λογοτεχνικό πεδίο έχει επινοηθεί ο όρος παραλογοτεχνία. Τον 19ο αιώνα, παραλογοτεχνικές προθέσεις αναγνωρίζονται μερικώς στο ελληνικό μυθιστόρημα που, γι' αυτόν τον λόγο, προσδιορίζεται ως «λαϊκό» σε αντιστοιχία με την εννοιολόγηση της «λαϊκής κουλτούρας». Στον προκείμενο συλλογικό τόμο συγκεντρώνονται μελέτες διακεκριμένων ερευνητών της νεοελληνικής φιλολογίας, της λαογραφίας και της ιστορίας, οι οποίοι, παρότι εκκινούν από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες, συντείνουν στην παραδοχή ότι τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα υφίσταται ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα τόσο στο ελλαδικό αστικό περιβάλλον, όσο και στον εξω-ελλαδικό χώρο της ομογένειας.



ΕΚΛΟΣΕΙΣ GUTENBERG

ΚΚ 9581096

